

Πρέπει ἐν τούτοις νὰ θεωρήσωμεν βέβαιον ὅτι ὁ αὐτουργὸς τοῦ Μικροῦ Χρονικοῦ ἐβασίσετο ἐπὶ ἀντιβόλου εἰς πολλὰ σημεῖα καλυτέρου τοῦ ἀντιβόλου ἐκείνου, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐστηρίχθη ὁ διασκευάσας τὸ ἀρχικὸν κείμενον τοῦ Φραντζῆ Μακάριος Μελισσηνὸς καὶ γενικώτερον τῶν ἀντιβόλων ἐκείνων, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐστηρίχθησαν οἱ παραδίδοντες σήμερον τὸ Μέγα Χρονικὸν κώδικες. Ἡ ἀξία ἐπομένως τοῦ Μικροῦ Χρονικοῦ, τὴν ὁποίαν καὶ ὁ κ. Παπαδόπουλος ἀνεγνώρισεν, ἀλλ' ἀπὸ ἄλλης ἀπόψεως ὀρμώμενος, παραμένει καὶ πρέπει νὰ ληφθῆ, σοβαρῶς ὑπ' ὄψιν τοῦτο, ἰδίως ἐκεῖ ἔνθα ὑποτίθεται ὅτι παραλαμβάνει αὐτολεξεῖ ἢ σχεδὸν αὐτολεξεῖ τὸ κείμενον τοῦ καλοῦ ἀντιβόλου του. Τὸ ἀρχικὸν κείμενον τοῦ Χρονικοῦ τοῦ Φραντζῆ ὀφείλομεν ἐπομένως νὰ ἀναζητήσωμεν εἰς τὸ Μέγα Χρονικὸν λαμβάνοντες ὑπ' ὄψιν καὶ τὸ Μικρόν. Συμφώνως πρὸς τὴν ἄποψιν ταύτην νομίζομεν ὅτι πρέπει νὰ τροποποιηθῆ καὶ ἡ περὶ τῆς γλώσσης τοῦ Φραντζῆ γνώμη τοῦ κ. Παπαδοπούλου (πβλ. ὑπ' ἀριθ. 2 πραγματεῖαν αὐτοῦ σελ. 179).

Αἱ διαπιστώσεις αὗται τοῦ κ. Παπαδοπούλου, ἡ προσεχῆς ἔκδοσις καὶ τῶν δύο ἄλλων βιβλίων ὑπ' αὐτοῦ καὶ ἡ ἀκριβεστέρα ἐξέτασις τῆς παραδόσεως τοῦ Μικροῦ Χρονικοῦ θὰ μᾶς ἐπιτρέψουν νὰ πλησιάσωμεν τὸ ἀρχικὸν κείμενον τοῦ Χρονικοῦ τοῦ Φραντζῆ, εἰς τὴν ἀνεύρεσιν τοῦ ὁποίου αἱ ἔρευναι τοῦ κ. Παπαδοπούλου προσέφερον σπουδαιότητα συμβολῆν.

A. ΣΙΓΑΛΑΣ

Τρύφωνος Εὐαγγελίδου. Ἡ παιδεία ἐπὶ Τουρκοκρατίας. [Ἑλληνικὰ σχολεῖα ἀπὸ τῆς ἀλώσεως μέχρι Καποδιστρίου.] Ἐν Ἀθήναις 1936 τόμ. Α' σ. 373 + CL, τόμ. Β' σ. 547.

Μετὰ τὴν πρὸ ἑβδομηκονταετίας δημοσίευσιν τοῦ «Σχεδιάματος» τοῦ αἰοδίδιμου Μ. Παρανίκα, πολλοὶ τῶν Ἑλλήνων λογίων ἔγραψαν ἢ εἰδικὰς μελέτας περὶ τῶν κατὰ τόπους Ἑλληνικῶν σχολείων μετὰ τὴν ἀλωσιν ἢ καὶ παρενέβαλον ἀξιολόγους περὶ αὐτῶν πληροφoρίας εἰς ἱστορικὰς καὶ ἄλλας μονογραφίας. Τὸ πολῦτιμον, πλὴν διεσπαρμένον, τοῦτο ὕλικὸν καιρὸς πλεόν ἦτο νὰ συγκεντρωθῆ ἐπὶ τὸ αὐτό, ἵνα ἀφ' ἑνὸς μὲν δειχθῆ ἡ πρὸς τὴν παιδείαν ἔφεσις τῶν ὑπὸ τὸν Τουρκικὸν ζυγὸν Ἑλλήνων, ἀφ' ἑτέρου δὲ διευκολυνθῆ καὶ ἡ σχετικὴ ἔρευνα.

Τὸ ἔργον τοῦτο, τὸ ἐπιστημονικὸν ἅμα καὶ ἐθνικόν, ἀφ' οὗ τὰ σχολεῖα μετὰ τῆς Ἑκκλησίας κατὰ τοὺς δυσχειμέρους ἐκείνους χρόνους ἀπετέλεσαν τὰ κέντρα, περὶ ἃ περιστράφη ὁ ὅλος βίος τοῦ ἔθνους, ἀνέλαβε νὰ φέρῃ εἰς πέρας ὁ ἐλλόγιμος συγγραφεὺς ὁ καὶ ἐκ πολλῶν ἄλλων ἐργασιῶν αὐτοῦ γνωστός.

Οὗτος ἠκολούθησε μὲν ἐν γενικαῖς γραμμαῖς τὸ σχέδιον τοῦ Παρανίκα

πραγματευθείς περί τῶν σχολείων τῆς Ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδος, τῆς Πελοποννήσου, τῶν νήσων καὶ τῆς Μ. Ἀσίας, πρὸς δὲ καὶ τῶν υπαγομένων εἰς τὰ Πατριαρχεῖα Ἀλεξανδρείας, Ἀντιοχείας καὶ Ἱεροσολύμων, ἔτι δὲ καὶ τῶν ἰδρυθέντων εἰς πάσας σχεδὸν τὰς χώρας τῆς Βαλκανικῆς καὶ τῆς Εὐρώπης, πλουσίαν ὅμως βιβλιογραφίαν χρησιμοποιοῦσας καὶ πολλαχόθεν χρησίμους καὶ σχετικὰς πληροφορίας ἀρυσθεὶς, ὑπερηκόντισε τὸ ἔργον ἐκείνου. Φρονῶν δέ, καὶ πολὺ δικαίως, ὅτι ἡ γνῶσις τῶν ἀφορώντων εἰς τὰ ἐπὶ Τουρκοκρατίας καὶ μέχρι τοῦ Καποδιστριαίου, σχολεῖα θὰ ἦτο ἀτελής, ἂν μὴ ἐλαμβάνετο ὑπ' ὄψιν καὶ τὰ σχολικὰ πράγματα τῶν Βυζαντινῶν, ἐφρόντισε καὶ περὶ τούτων νὰ πραγματευθῆ, προτάξας τοῦ ἔργου του, ἐν εἴδει προλόγου, καὶ μικρὸν τροποποιήσας τὴν κατὰ τὸ 1933 ἐκδοθεῖσαν μελέτην του «Τὰ Ἑλληνικὰ σχολεῖα ἀπὸ τῆς ἀλώσεως (1453) μέχρι τοῦ (1893) μετὰ προλεγομένων περὶ τῆς παιδείας παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς καὶ περὶ διδακτικῆς μεθόδου».

Ὁ διατρέχων τὰς σελίδας τοῦ βιβλίου, ἐν ᾧ καὶ πολλαὶ ἱστορικαὶ περιλαμβάνονται πληροφορίες καὶ ἔνθα πολλάκις παρακολουθεῖται ἡ ἱστορία τῶν σχολείων μέχρι τῶν ἐσχάτων χρόνων, μεθ' ἱκανοποιήσεως βλέπει ὅτι ὁ συγγραφεὺς ἐχρησιμοποίησε πάσας σχεδὸν τὰς πηγὰς καὶ τὰ βοηθήματα. Εἰς τοιαύτης ἐν τούτοις ἐκτάσεως ἔργον ἐπόμενον εἶναι ὅτι ἔμεινεν ἀκόμη ἐδῶ καὶ ἐκεῖ ὄλιγον πρὸς χρησιμοποίησιν. Περὶ τῶν σχολείων π. χ. τῆς Κρήτης δύνανται ἀκόμη πλείονα νὰ λεχθῶσι, σχετικὰ δὲ πρὸς τὸ θέμα εὐρηγνται καὶ ἐν τῷ βιβλιαρίῳ τοῦ Μ. Γεδεῶν «Παιδεία καὶ πτωχεία παρ' ἡμῖν κατὰ τοὺς τελευταίους αἰῶνας». Καὶ ἐν τῷ ἔργῳ δὲ τοῦ Ἀθανασίου Πολίτου «Ὁ Ἑλληνισμὸς καὶ ἡ νεωτέρα Αἴγυπτος» ὑπάρχει ἡ πληροφορία ὅτι ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, καὶ δὴ ἐν τῇ μονῇ τοῦ ἁγίου Σάββα, ὑπῆρχε σχολεῖον ἀπὸ τοῦ 1566-1568 καὶ ὅτι ὁ Μελέτιος Πηγᾶς, πρὶν γίνῃ Ἀλεξανδρείας, ἴδρυσεν ἐκεῖ ἱεροδιδασκαλεῖον πρὸς μόρφωσιν κυρίως τῶν μοναχῶν.

Ὡς πρὸς τὴν ἱστορίαν τῶν σχολείων τοῦ τέως δήμου Οἰνούντος τῆς Λακεδαιμόνος χρήσιμος θὰ ἦτο καὶ ἡ ἐμὴ μελέτη «Τὰ σχολεῖα τοῦ Οἰνούντος ἐπὶ Καποδίστρια» ἡ δημοσιευθεῖσα εἰς τὸν τόμον τοῦ 1925 τοῦ περιοδικοῦ «Μαλεβοῦ».

Ὁ Εὐαγγελίδης, ἵνα καταστήσῃ ἀρτιώτερον τὸ ἔργον του, ὀρθῶς ποιῶν, συμβουλευθεὶς καὶ διάφορα ἔγγραφα τῶν Γενικῶν Ἀρχείων τοῦ Κράτους καὶ τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας τῆς Ἑλλάδος.

Καὶ εἶναι μὲν λόγου ἄξια αἱ ἐξ αὐτῶν παραλαμβανόμεναι πληροφορίες, ὀλίγαι ὅμως. Εἰς τὰ περὶ τῶν σχολείων π. χ. τῆς Ἐρμουπόλεως γραφέντα σημαντικὰς θὰ παρεῖχον συμπληρώσεις τὰ ὑπ' ἀριθ. 6849, 7060-7062, 7285-7293 ἔγγραφα τῆς Ἱστορ. καὶ Ἐθνολ. Ἑταιρείας, τὸ δὲ ὑπ' ἀριθ. 8696 ἔγγραφο τοῦ Ἀρχείου τῆς αὐτῆς Ἑταιρείας ἀρκούντα θὰ ἐδίδασκε περὶ τῆς ἱστορίας τοῦ σχολείου τῆς Θήρας ἀπὸ τοῦ 1799 διὰ τῶν ἐτῶν 1803, 1806, 1809, 1814 καὶ 1818-1820.

Καὶ τὰ σχολικά δ' ἔγγραφα τῶν Γενικῶν Ἀρχείων τοῦ Κράτους, μ' ὅλον ὄτι ἀνήκουσιν εἰς τὴν Καποδιστριακὴν ἐποχὴν καὶ τὴν μικρὸν μετέπειτα, ἱκανὰ διὰ τὴν σύγχρονον, ἀλλὰ καὶ τὴν παλαιότεραν σχολικὴν ἱστορίαν διδάσκουσι, συμπληροῦντα ὅσα λέγει ὁ συγγραφεὺς. Διὰ τὰ σχολεῖα λ. χ. τῆς Λακεδαίμονος ἀρκετὰ καὶ καλὰ λέγονται ἐν τοῖς σχολικοῖς ἐπὶ Καποδίστρια κατὰ τὸ 1829 (ἔγγρ. 7 Δεκεμβρίου), ἀξιόλογα δ' εἶναι ὅσα λέγει καὶ ὁ Ι. Π. Κοκκῶνης ἐν τῇ ἐκθέσει του τῇ ὑποβληθείσῃ εἰς τὴν Γραμματεῖαν τῇ 11 Δεκεμβρίου 1830, μετὰ τὴν κατὰ Νοέμβριον τοῦ αὐτοῦ ἔτους γενομένην ἐπιθεώρησιν, καὶ ἐν ἣ λέγονται καὶ πολλὰ σχετικὰ περὶ τῶν σχολείων τοῦ τμήματος Μονεμβασίας. Ἀρκοῦντα ἐπ' ἴσης τὰ αὐτὰ ἔγγραφα διδάσκουσι περὶ τοῦ σχολείου Κάτω Ρίζης τῆς Λακεδαίμονος (ἔγγραφα 7^{ης} Δεκεμβρίου 1829 καὶ 4^{ης} καὶ 11^{ης} Φεβρουαρίου 1831) ὡς καὶ τοῦ τῆς Καστανιάς τῆς αὐτῆς περιοχῆς (ἔγγρ. 27^{ης} Ὀκτωβρίου 1829, 27^{ης} Δεκεμβρίου 1829, 30^{ης} Ἀπριλίου καὶ 8^{ης} Ὀκτωβρίου 1830 καὶ 4^{ης} Μαΐου 1831).

Ὁ μέλλων συστηματικῶς νὰ καταγίνῃ μὲ τὴν μελέτην τῶν ἔγγράφων τῶν δύο τούτων πολυτίμων Ἀρχείων πολλὰ ὄντως θὰ ἠδύνατο νὰ διδάξῃ περὶ τῶν κατὰ τὸν ΙΗ' καὶ ΙΘ' αἰῶνα σχολείων τῶν χωρῶν τοῦ Ἑλληνικοῦ κράτους.

Καὶ ἐπειδὴ περὶ χρησιμοποήσεως χειρογράφων ὁ λόγος, σκόπιμον κρίνω νὰ σημειώσω ἐνταῦθα καὶ τὰ ἑξῆς. Ὁ αἰδίδιμος διδάσκαλος τοῦ γένους Βασίλειος Μυστακίδης, ἐν βραχεῖα σημειώσει του, ἀναγράφει ὅτι ὑπάρχει σιγίλλιον ἀπολυθὲν τῷ 1815, ἐπὶ Κυρίλλου περὶ τοῦ ἐν Ἰνδζέσου τῆς Καππαδοκίας σχολείου καὶ ἕτερον Γρηγορίου τοῦ Ε' τοῦ 1820 περὶ τοῦ σχολείου Νεβσεχίρ (Νεαπόλεως).

Διὰ τοὺς ἐνδιαφερομένους τέλος σημειῶ ὅτι ἐν τῷ προσεχεῖ τόμῳ τῆς παρουσίας Ἐπετηρίδος θὰ δημοσιευθῇ, ἐκ τῶν καταλοίπων τοῦ αὐτοῦ αἰδίδιμου ἀνδρός, πίναξ τῶν ἐν τοῖς κώδιξι τοῦ Ἀρχαιοφυλακίου τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου μνημονευμένων σχολείων μετὰ περιλήψεως τῶν σχετικῶν σιγιλλίων.

Ἐπανερχόμενος εἰς τὸ ἔργον τοῦ Εὐαγγελίδου, τὸ ὁποῖον, πρὸς εὐχερεστέραν χρῆσιν, ἐπάναγκες θὰ ἦτο νὰ ἔχῃ πίνακα προσώπων, καὶ μάλιστα τόπων, λέγω ὅτι τοῦτο εἶναι προῖον μελέτης μακρᾶς, περιέχει πλουσιώτατον ὕλικόν, διασαφηνίζει τὴν ἱστορίαν πλείστων σχολείων, καὶ ἀποτελεῖ χρησιμώτατον εὐρετήριον διὰ τοὺς μέλλοντας εἴτε νὰ ζητήσωσι σχετικὰ πληροφορίας περὶ τῆς ἱστορίας διαφόρων σχολείων ἀπὸ τῆς ἀλώσεως μέχρι τῆς ἐποχῆς τοῦ Καποδίστρια, εἴτε νὰ γράψωσι συμπληρωτικῶς περὶ αὐτῶν ἐν τῷ μέλλοντι.

Τοιοῦτον ὄν τὸ ἔργον καθίσταται πολῦτιμον ἀπόκτημα πάσης βιβλιοθήκης, καὶ δὴ σχολικῆς.

ΦΑΙΔΩΝ ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ